

MUSUL VE MUSUL SORUNU

TARİHİ SÜREÇTE

EDİTÖRLER:
Tolga Akay - Süleyman Tekir

EDİTÖRLER:

TARİHİ SÜREÇTE

MUSUL VE MUSUL SORUNU

EDİTÖRLER:

Tolga Akay - Süleyman Tekir

TARİHİ SÜREÇTE MUSUL
ve
MUSUL SORUNU

Yayın Koordinatörü
Zeynep Özlem Yeşilova

Yayın Yönetmeni
Raşit Gündoğdu

Editörler
Dr. Tolga Akay
Dr. Süleyman Tekir

Redaksiyon
Yunus Eren Kaya

Kapak Tasarımı
Altamira Ajans

Sayfa Düzeni
DBY Ajans

1. Baskı: İstanbul, 2018

ISBN 978-605-2101-28-5

İDEAL KÜLTÜR YAYINCILIK
Reklam ve Organizasyon San. Tic. Ltd. Şti.
Topkapı Mah. Kahalbaş Sok. No:31/1
Fatih - İstanbul
Tel: +90 212 528 85 41
Faks: +90 212 528 85 47
www.idealkultur.com
bilgi@idealkultur.com
Kültür Bakanlığı Sertifika No: 12669

Baskı
Optimum Basım San. Tic. Ltd. Şti.
(Sertifika No: 41707)
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1
Küçükçekmece / İstanbul

© Bu kitabın her hakkı saklıdır. Tamamen veya herhangi bir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alınmaz veya kopya anlamı taşıyabilecek hiçbir işlem yapılamaz.

Kapak resmi: 1743'teki Nadir Şah'ın Musul kuşatmasını resmeden 1746'da Andreas Nunzer tarafından bakır levha üzerine yapılan gravür, Thieme-Becker XXV, s. 538.

Kütüphane Katalog Kartı

Tarihi Süreçte Musul ve Musul Sorunu / Editör; Tolga Akay,
Süleyman Tekir.
688 sayfa; 21 cm.
ISBN: 978-605-2101-28-5
1. Musul(Irak) _ Tarih. 2. Türkiye _ Sınırlar _ Irak. 3. Irak _ Dış
İlişkiler. I. Akay, Tolga II. Tekir, Süleyman
DS 79.9.M6 T37
956.7/TAR

TARİHİ SÜREÇTE MUSUL ve MUSUL SORUNU

Editörler

Dr. Tolga Akay

Dr. Süleyman Tekir

ideal
Kültür Yayıncılık

Dr. Tolga Akay

1980 yılında Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesine bağlı Üçpınar köyünde dünyaya geldi. Lisans öğrenimini Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde 2006 yılında tamamladı. Yüksek lisansını Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı'nda "*Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler (1859-1876)*" adlı tez çalışmasını tamamlayarak mezun oldu. 2015 yılında aynı enstitüdeki doktora öğrenimini "*Osmanlı Devleti'nde Fikri Mülkiyet (1850-1914)*" adlı doktora tezi ile tamamlamıştır. 2011 yılında Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ ABD'nde Araştırma Görevlisi olarak başladığı akademik kariyerine aynı üniversitede Dr. Öğr. Üyesi olarak devam etmektedir. Muhaceret, fikri mülkiyet, atçılık, suç, şehir tarihi, salgın hastalıklar alanlarında kitabı, kitap içi bölümleri, makaleleri, yayınlanmış uluslararası ve ulusal bildirileri bulunmaktadır.

Dr. Süleyman Tekir

1985'te Kayseri'nin Develi ilçesinde doğdu. 2008 yılında Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2010 yılında Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı'nda "*1921-1928 Ardahan'da İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapı*" adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Yine aynı üniversitede, "*Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi'nde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917)*" adlı çalışmasıyla 2015 yılında doktora eğitimini tamamladı. Süleyman Tekir, Haziran 2017 tarihinden itibaren Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Dr. Öğr. Üyesi olarak görev yapmaktadır. Birinci Dünya Savaşı, Teşkilat-ı Mahsusa, Millî Mücadele, Muhaceret, Salgın Hastalıklar, Basın Tarihi konuları üzerine kitabı, kitap içi bölümleri, makaleleri, yayınlanmış uluslararası ve ulusal bildirileri bulunmaktadır.

İçindekiler

Kısaltmalar.....	IX
Önsöz	XI

BİRİNCİ KISIM İSLAM FETİHLERİNDEN OSMANLI İDARESİNE MUSUL

Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Musul.....	3
Mehmet Ali KAPAR	
Selçuklular Zamanında Musul.....	29
Mevlüt GÜNLER	
Atabeyliklerden Osmanlı İdaresine Musul ve Çevresi	67
Ş. Cem TÜYSÜZ	

İKİNCİ KISIM OSMANLI İDARESİNDE MUSUL

Osmanlı İdaresinde Musul Eyaleti (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)...	137
Ersin DOĞANTEKİN	
Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti ile Musul ve Çevresinde Mücadelesi (XVIII. Yüzyılın İkinci Çeyreği)	151
Oktay KIZILKAYA	

XIX. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Musul Vilayeti.....	169
Remzi KILIÇ	
XIX. Yüzyılda Avrupalı Devletlerin Musul'daki	
Misyonerlik Faaliyetlerine Genel Bir Bakış.....	183
Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU	
Sultan İkinci Abdülhamid Han Devrinde	
Musul "Devlet Ve Toplum"	219
Hasan BARLAK	

ÜÇÜNCÜ KISIM

I. DÜNYA SAVAŞI ve MUSUL SORUNU

Fransız Basınına Göre	
Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Musul	281
Mustafa KIRIŞMAN	
İngiltere'nin Musul Politikası (1800'lerden Lozan'a)	301
Cengiz KARTIN	
Mütareke Yıllarında Irak Cephesi.....	357
Selçuk URAL	
Lozan Konferansı ve Musul Meselesi	393
Süleyman TEKİR	
Birinci TBMM'de Açık ve Gizli Oturumlarda Musul	
Tartışmaları	451
İlyas TOPÇU	
Lozan Antlaşması Sonrası Musul Meselesinde Çözüm	
Arayışları ve Ankara Antlaşması.....	475
Süleyman TEKİR	
Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Musul.....	515
Nurhan AYDIN / Ferhat ACAR	

DÖRDÜNCÜ KISIM
MUSUL'DA DİNİ ve SOSYAL HAYAT

Musul'da Gayrimüslimler	539
Yasemin BARLAK	
Osmanlı Son Döneminde Musul'da Eğitim Faaliyetleri.....	593
Hürü SAĞLAM TEKİR	
Osmanlı Dönemi Musullu Kadınlara Dair Notlar.....	625
Tuba ÇINAR AKAY	

EKLER
HARİTALAR VE RESİMLERLE MUSUL

Önsöz

Musul son yüzyılda, sahip olduğu geniş petrol yatakları ile anılmakla birlikte stratejik bakımdan oldukça önemli bir konumdadır. Musul'un çevresine kuş uçuşu çizilecek 500-600 km'lik bir dairede doğu ve kuzeydoğu istikametinde Hazar Denizi ve Bakü, kuzeyde Karadeniz ve Kafkasya, batıda Akdeniz ve güneyde Basra Körfezi yer alır. Bu bakımdan eski dünyanın ana su yolları ve merkezlerine görece yakın bir konumdadır. Aynı zamanda Musul; Irak, İran, Suriye ve Türkiye'nin hududundadır. Bu sebeple günümüz jeopolitiğinde oldukça önemli addedilmektedir.

Tarih boyunca Musul, koşullar ve çevresindeki siyasi oluşumlar değişmekle birlikte, her zaman için önemini muhafaza etmiştir. Ortaçağ'da daha küçük ölçekli, Dicle ve bazı nehir kollarının kenarında olması yanında kervan yolları üzerinde bulunmasından dolayı şehre bir önem atfedilmiştir. Musul adı da bazı kaynaklara göre Anadolu-Irak, İran-Suriye arasındaki yol kavşağında yer alması nedeniyle, kimilerine göre de nehrin çeşitli kollarının birleştikleri bir yerde kurulmuş olması sebebiyle Arapça "el-Mevsilü" sözcüğünden gelmektedir. Dönem itibariyle şehir Bizans ile Sani devletleri arasında stratejik bir konumda bulunuyordu. İslam fetihlerinden sonra Musul, Kafkasya ve Anadolu'ya ulaşma noktasında bir merkez olarak görülmüştür. Böylece şehir, fiziki ve demografik olarak isminin hakkını veren büyüklüğe erişmiştir.

Hız. Ömer (r.a)'in halifeliği döneminde İslam hâkimiyetine giren şehirde Türk varlığı, şehre atanan valiler ile başladı. 900'lü yıllarda Musul ve çevresine çok sayıda Türk boyu yerleşmeye başladı. 1057'de şehirde Tuđrul Bey adına okutulan hutbe ile 1918 yılına kadar sürecek olan Türk hâkimiyeti başladı.

Musul, Osmanlı idaresine girdikten sonra Irak coğrafyasının anahtarı olmuş fakat aynı zamanda İran'da kurulan hanedanlıklarla süren mücadelelerde bir serhat şehri vazifesini görmüştür. Osmanlı hâkimiyetinde Irak bölgesi; Musul, Basra ve Bağdat şeklinde üç vilayete ayrılmıştı. Musul Merkez Sancağı, Kerkük, Süleymaniye ve Erbil'den oluşan vilayet oldukça büyük bir araziyi kapsıyordu. Türkler, Kürtler, Araplar ve Yezidilerin yoğun olarak yaşadıkları vilayet, I. Dünya Savaşı öncesi dönemde 400 bine yaklaşan nüfusuyla dikkat çekici bir büyüklüğe sahipti. Musul etnik ve dini açıdan da oldukça renkli bir coğrafyaydı. Bölgede yaşayan Türk, Kürt ve Araplar Müslüman iken, Nasturi ve Keldaniler Hristiyan dinine mensuptu. Süryanilerin bir kısmı Katolik diğer bir kısmı Ortodoks idi. Ermeniler Gregoryen, Rumlar ise Ortodoks'tular. Renkli dini yapının içerisinde nüfusları az olmasına rağmen Musevi ve Yezidiler de bulunuyordu.

Dicle Nehri ve çevresinde konumlanan şehrin temel iktisadi kaynağını tarım ve ticaret oluşturuyordu. Sulanabilen tarım arazileri sayesinde tarım gelişmişti öte yandan dağlık bölgelerde de hayvancılık temel geçim kaynağıydı. Fakat XIX. yüzyılda Sanayi İnkılabı ile başlayan süreçte petrolün sanayi ve ulaşımında yoğun olarak kullanılması, zengin petrol yataklarına sahip olan Musul'un büyük devletlerin dikkatini çekmesine neden oldu. İngiltere yanında Rusya ve Fransa da bölge üzerinde planlar yapmaya başladı. Ekim 1914'te Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesini takip eden günlerde İngilizler Ortadoğu'da hâkim olabilmek için Basra'dan saldırıya geçti. 1916'da İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile Musul ilk etapta Fransızlara, 1918'de ise İngiltere'ye verildi. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi bahane

edilerek Musul, mütareke ahkâmına uygun olmayan şekilde işgal edildi.

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Milli Mücadele hareketinin sınırlarını çizen Misak-ı Milli belgesinde, haksız şekilde İngiliz işgaline uğrayan Musul'un Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanıyordu. Milli Mücadele hareketi 1922'de başarıya ulaştı; fakat Musul konusunda Osmanlı Devleti'nden devralanın sorunlu miras Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oldukça zorlayıcı bir süreçle karşı karşıya bıraktı. Lozan Konferansı sırasında uzun tartışmalara sebep olan meselenin çözümü sonraya bırakıldı. Lozan'da çözülemeyen sorun yeni kurulan ve temelde büyük devletlerin meydana getirdiği statükonun korunmasından başka bir işlevi olmayan Milletler Cemiyeti'nde Türkiye'nin aleyhine; 1926 Ankara Antlaşması ile de 'Musul sorunu' olarak adlandırılan mesele Musul ve civarının İngiliz sömürgesi Irak Devleti'nin sınırlarına dâhil edilmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye askerî harekât dâhil bütün senaryoları gündeme alırken dünya siyasetinde yalnızlaşması üzerine Musul petrollerinden alacağı %10 pay ile Musul'daki haklardan feragat etti.

Günümüzde Musul'un yer aldığı Kuzey Irak coğrafyası, dünya petrol rezervinin %10'luk bir kısmına tekabül eden Irak petrollerinin, %20'sini barındırmaktadır. Artan petrol ihtiyacı yanında ABD'nin Irak'a iki müdahalesiyle Irak ve özelde Kuzey Irak'taki istikrarsız ortam daha da karmaşık bir hal almıştır. Kuzey Irak'taki aktörlerin yetersizliği ve Irak merkezi yönetimindeki otorite eksikliği yanında bölgenin karmaşık dini ve etnik yapısı, bölgedeki sorunlara uluslararası zeminde müdahaleleri beraberinde getirmiştir. Son dönemde ortaya çıkan çeşitli terör örgütleri ve bölgede yarattıkları karmaşa, müdahaleleri arttırırken bölgeyi tekrar dünya gündemine oturtmuştur.

Bu kitap temelde Ortaçağ'dan itibaren Musul'un, yukarıda sayılan nedenlerden dolayı taşıdığı önemi ön plana çıkarmayı amaçlamıştır. Bu sebeple Ortaçağ döneminden itibaren başlayarak bölgedeki Osmanlı idaresi ve akabinde Musul'un elden

çıkmasıyla sonuçlanan olaylar silsilesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın Musul sorunu özelinde görece zengin fakat Musul tarihi açısından eksikler bulunan literatüre bir katkı yapacağı umulmaktadır.

Elinizdeki kitap dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Musul'un İslam Devleti tarafından fethiyle meydana gelen hadiseler ve devamında Selçuklu ile Atabeylikler dönemi konu alınmıştır. Bu dönemde Haçlılar ile mücadelede Musul'un üstlendiği rol ve Atabeylikler dönemindeki siyasi mücadeleler Musul merkezli olarak ele alınmıştır.

İkinci kısımda, Musul'un Osmanlı Devleti tarafından fethi ve bölgenin özellikle İran coğrafyasında kurulan siyasi oluşumlarla olan mücadeledeki konumu üzerinde durulmuştur. Bölgenin idari yapılanması ve Musul meselesinin, petrol merkezli olarak gündeme geldiği dönem olan II. Abdülhamid zamanı üzerinde durulmuştur. Ayrıca bölgedeki misyonerlik faaliyetleri de, bölgenin geleceğini anlamlandırmada önemli görülerek ilgili kısma eklenmiştir.

Üçüncü kısımda Musul sorununun temelini oluşturan süreç incelenmiştir. I. Dünya Savaşı akabinde Musul'da cereyan eden hadiseler ile özellikle İngiltere'nin bölge politikası üzerinde durularak Musul'un aleyhimize çözümlendiği Lozan ve Ankara Antlaşmaları irdelenmiştir. Bu süreçte meseleye Fransa basınının yaklaşımı yanında TBMM'deki görüşmelere de değinilmiştir.

Kitabın son bölümünü oluşturan dördüncü kısımda ise Musul'da sosyal hayat bazı yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Musul'un siyasi geçmiş ve geleceğini etkileyen dini yapısı yanında eğitim kurumları irdelenmiştir. Ayrıca Musul ile ilgili çalışmalarda genellikle göz ardı edilen Musullu kadınlar da çalışmada kendisine yer bulmuştur. Bu kitabın ortaya çıkmasında katkıda bulunan değerli akademisyen dostlarımıza ve yayın aşamasında önerileri ile kitabın şekillenmesine katkıda bulunan İdeal Kültür Yayıncılık'a teşekkürlerimizi sunarız.

Dr. Tolga AKAY

Dr. Süleyman TEKİR

TARİHİ SÜREÇTE
**MUSUL
VE MUSUL
SORUNU**

EDİTÖRLER:
Tolga Akay - Süleyman Tekir

Musul, sahip olduğu jeopolitik avantajları nedeniyle Asya, Afrika ve Avrupa arasında önemli bir kavşak noktasını teşkil etmektedir. Bereketli toprakları ve yeraltı zenginliklerinin yanı sıra jeopolitik ve stratejik konumu yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti tarafından özenle muhafaza edilse de 1. Dünya Savaşı ve sonrasında Sykes-Picot Anlaşması ile izlenen politikalar Musul'u adeta Ortadoğu'nun kanayan yarası haline getirmiştir.

Elinizdeki eser Musul'un dünya haritasında yüzyıllardır taşıdığı önemi ön plana çıkarmayı amaçlamıştır. Ortaçağ döneminden itibaren başlayarak bölgedeki Osmanlı idaresi ve akabinde Musul'un elden çıkmasıyla sonuçlanan olaylar silsilesi, Musul sorunu özelinde görece zengin olan bu eserde detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Musul'daki toplumsal hayatı, gerek eğitim gerek ise Musullu kadınların nasıl bir yaşam sürdüğüne dair başlıklarını da dahil ederek aktaran eserin Musul tarihi açısından eksikler bulunan literatüre bir katkı yapacağı umulmaktadır.

www.idealkultur.com

  /idealkltr

978-605-2101-28-5

9 786052 101285